

INNSENDT Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor

KRAK EN FORTIET

Høsten 1886 ble byen rammet av et krakk da Arendals Privatbank ble slått konkurs. Flere banker, rederier og bedrifter fulgte etter på løpende bånd.

I år er det 130 år siden disse dramatiske hendelsene. Lørdag 19. november åpner vi en kulturhistorisk utstilling om krakket i Arendal på KUBEN.

Krakket ble en katastrofe for byen og distriktet rundt og er en viktig del av Arendals historie. Likevel har denne vanskelige historien i liten grad blitt formidlet til et allment publikum. I ettertid skulle det ikke snakkes om dette i den tidligere så rike byen. Den sterke historien om krakket i Arendal ble i stor grad feid under teppet innen de ledende kretser i byen og har heller ikke fått stor plass i historieskrivingen. Overraskende mange har gitt uttrykk for at krakket i Arendal har vært et begrep uten lokalt innhold. I mange år ble krakket for det meste forklart med den vanskelige overgangen fra seilskip til dampskip. Kanskje var fallet for stort og for smertefullt for dem som opplevde det og sto de sentrale aktørene

Arbeiderne på Strømsbuneset verft. Strømsbuneset verft ble anlagt av Lauritz Christian Stephansen (1801-1863) fra Tjølling ved Larvik. Han på Strømsbuneset. Han fikk bygd bl. a. det store klipperskipet «Oceana» på 200 kml, som da var da Norges største.

nær. Johs. G. Tørstveit har beskrevet krakket i boka Storsvindel bankkrakk og nytt politisk parti Arendal 1886-88 som kom ut i 2012 og i ny utgave i år. Tørstveit kaller bankkrakket i 1886 og

hendelsene før og etter for «svarte hol» i byens og fylkets historie.

Fra Arendals Privatbank til Det norske arbeiderparti

Den 28. september holdt Arendals Privatbank stengt på grunn av mangel på kontanter, og banksjef Axel Herlofson måtte forlate sin post. To dager etter ble banken slått konkurs. Dette var før-

ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter, redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

KKET

HISTORIE

flyttet til Arendal i 1833 og kjøpte en stor tomt
Arkiv: KUBEN

Tegning: Tore Knutsen.

Banksjef Axel Herlofson betalte lån og veksler som forfalt, med nye lån og forfalskede garantier. Alvoret i situasjonen gikk opp for lederen av Privatbankens representantskap, Chr. Th. Boe, da han traff en av direktørene i Arendals Sparebank.

ste gang en forretningsbank gikk konkurs i Norge. I kjølvannet fulgte konkurser i byens næringsliv og flere bankkonkurser, og konsekvensene

spredte seg som ringer i vannet langt utover byens trange grenser. Den ene konkursen dro den andre med seg, og med dem tap av arbeidsplasser og

det daglige brød.

Arbeidere på sagbruk og skipsverft, sjøfolk og skogsarbeidere mistet arbeidet sitt, og byen

var i oktober 1886 på randen av opprør. Innsamlingsaksjoner og nødsarbeid ble satt i gang, mens næringslivet forsøkte å stable seg på beina

igjen. Arbeiderne organiserte seg i Samhold-foreninger, som ble dannet på grunnlag av folkelige bevegelser som avholdslosjer og samtalelag. Det

Konkursene kom i to store bølger

► ble organisert demonstrasjonstog til amtmann og byfogd og streiker og aksjoner mot nedsettelse av lønna.

Sommeren 1887 inviterte Samhold til landsmøte i Arendal for arbeiderforeninger fra hele landet. Møtet ble holdt i august i Loge Sigholds Mindes lokale ved Ormetjern. Til møtet i Arendal kom 29 representanter fra 19 ulike foreninger i landet, bl.a. fra Kristiania, Kristiansand og Bergen. Her ble Det norske arbeiderparti stiftet i august 1887.

Konkursene kom i to store bølger; den ene i høsten 1886, den andre vinteren 1887. Konkursbehandlingen for Arendals Privatbank startet 30. september, og den 2. oktober 1886 sto det å lese i avisene at banken var konkurs. Dette skulle utløse en hel rekke nye konkurser utover høsten og vinteren. Etter at brødrene Axel og Oscar Herlofson måtte levere sitt bo til skifteretten fulgte flere store bedrifter som disse eide, helt eller delvis: Strømsbo Høvleri, Skarpnes Teglverk, Arendal Bryggeri og Svinodden Værft, med til sammen 187 arbeidere. Deretter fulgte bedriftene Skarvedalen Dampsag, Terneholmen Dampsag, Savona Sæbefabrik og Arendal Mekaniske Værksted med til sammen 155 arbeidere. Hele 20 firmaer ble tatt under konkursbehandling i oktober og november 1886. Et år senere skulle det vise seg at brødrene Herlofsons gjeld var på 6 millioner kroner, noe som den gangen tilsvarte kostnadene for bygging av 43 trefoldighetskirker!

Den 14. desember vedtok forstanderskapet i Arendals Sparebank å levere bankens bo til konkursbehandling. Banken tapte en million kroner, 400 000 kroner mer enn de hadde i fondsmidler. Arendals Sparebank var landets fjerde største sparebank, bare Kristiania, Bergen og Trondheim hadde større sparebanker.

I årene 1886-87 ble i alt 137 bo tatt under konkursbehandling i arendalsområdet. Mange av de rikeste i Arendal fikk sine formuer kraftig redusert, men en del forretningsmenn klarte seg gjennom krakket og fortsatte som før. Verre var det for en rekke mindre næringsdrivende, håndverkere, utstyrsleverandører, bønder og skogeiere. Flere bønder måtte gå fra gårdene sine, mens andre klarte å bli sittende, men med stor gjeld. Å få sitt bo under konkursbehandling var imidlertid ikke

det samme som å gå konkurs. I mange tilfeller fant en minnelige ordninger. Krakket førte til at byens og distriktets økonomi gikk i stå. Skipsrederne solgte skipene sine for å unngå ytterligere tap, men i slutten av 1880-årene var det en forbigående forbedring. Den resterende kapitalen i landsdelen ble spredt.

Med konkursene fulgte arbeidsløshet. Mellom 1500 og 1700 arbeidere ble arbeidsløse. Omkring 1150 av disse bodde i selve arendalsområdet, men følgerne av krakket nådde også folk som bodde i indre bygder i Agder og Telemark. Også nærmere 500 skogsarbeidere langs Nidelvassdraget mistet arbeidet, og i tillegg kom alle som drev med transport, ikke minst av skipstømmer. Ved Vikkilen i Fjære, som var fylkets viktigste område for skipsbygging, hadde arendalsborgerne skip på beddingen. Disse ble ikke innløst fordi rederne var gått konkurs.

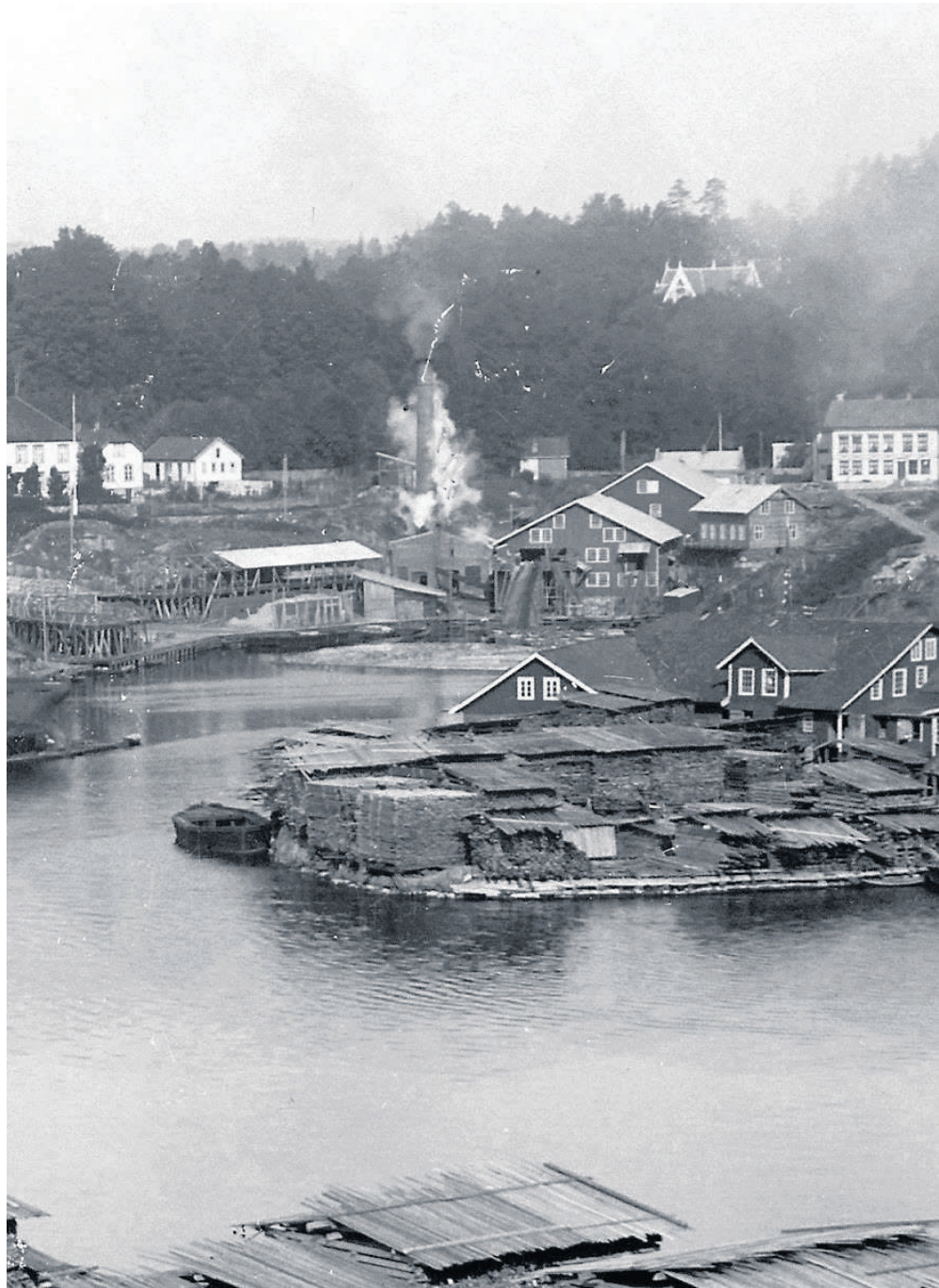
Minst 150 arbeidere ble arbeidsløse etter 36 andre konkursbo i arendalsområdet i den andre konkursbølgen. Skipsredere som ble rammet av konkurs måtte kalle hjem sine skip. Omkring 400 sjøfolk fra arendalsområdet mistet arbeidet.

Det største nødsarbeidet ble satt i gang i offentlig regi. Alle var enige om at ny vei fra Hotellbrygga utenfor Langbrygga til Barbu brygge var et prosjekt som måtte gjennomføres for å skaffe områdene øst for Arendal bedre veiforbindelse. Prosjektet gikk ut over bygrensen og involverte derfor både kjøpstad og amt (fylke). Et stort demonstrasjonstog den 16. oktober hadde vært en vekker for offentlige myndigheter, og allerede den 24. oktober ga staten positivt svar. Dagen etter var organiseringen av nødsarbeidet i gang.

Utvandring og nedgang i folketall:

Krakket fikk negative ringvirkninger i hele regionen i mange år etterpå, også for sjøfartsbygder- og byer utenfor Arendal. 1870-tallet var utvandringen i vårt fylke begrenset, men fra tidlig på 1880-tallet deltok også folk fra Aust-Agder i emigrasjonen. Fra Arendal reiste da opptil 250 mennesker hvert år. Det toppet seg i 1887, rett etter krakket, med mer enn 600 utvandrere fra Arendal. Deretter falt tallet igjen, og stabiliserte seg på omkring 100-200.

Etter 1886 stagnerte byveksten i alle byene i Aust-Agder, og folketallet

Terneholmen lå under Strømsbu gård, like utenfor Nidelvas munning mellom Hisøy og fastlandet Andreas Høegh. C.B. Evensen (1842-1926) drev sagbruket etter Høeghs død i 1877 og overtok det møtte streik og aksjoner. Terneholmen dampsag brant ned i 1910.

gikk ned i hele fylket. Dette var en helt spesiell utvikling, sammenlignet med andre norske fylker. Det er nærliggende å tenke seg en sammenheng med krakket i Arendal. Av tettstedene i Aust-Agder er det bare Eydehavn og Evje som hadde vekst, steder som ikke var involvert i seilskuter. Risør, Grimstad, Lillesand, Tvedestrand og Lyngør hadde alle en betydelig tilbakegang.

Arendal hadde en svak tilbakegang i folketall fra 1891 til 1910, og deretter en svak vekst. Forskjellen kan forklares med at Arendal hadde framgang som servicesenter for hele fylket, og som administrasjonssted og som industriby. Dette ga en viss kompensasjon mot nedgangen i skipsfart. De andre byene i Aust-Agder ble i større grad rammet av at seilskutenæringen ble trappet ned fra 1880-årene.

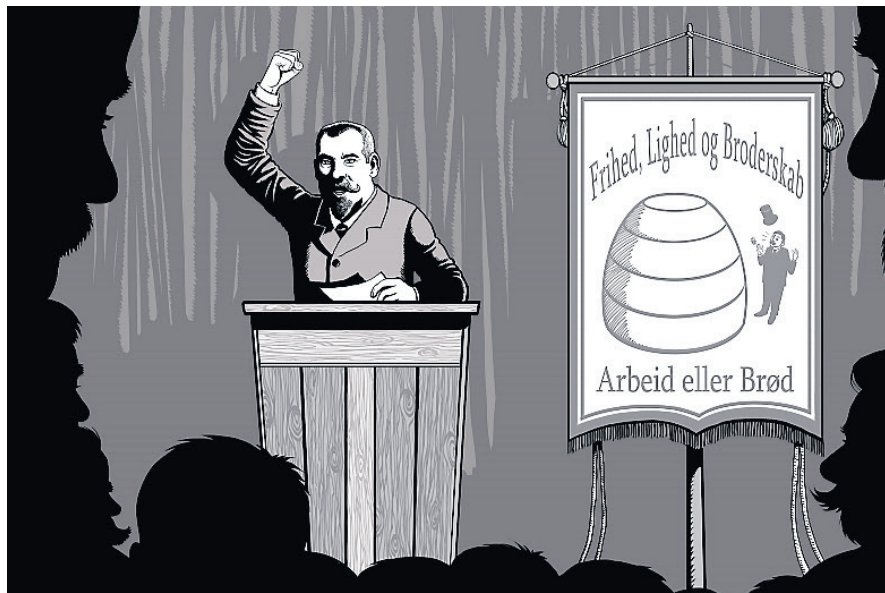
Befolkningen i Aust-Agder gikk tilbake, og ikke før i 1970 var folketallet oppe på samme nivå som i 1890. I 1904 var Nedenes amt det eneste i landet med befolkningsnedgang. Her var overvekt av tuberkulose, sinnslidelse og lav levealder i forhold til gjennomsnittet i landet. Landsdelen som hadde blomstret på 1800-tallet på grunn av skipsfarten, gikk i dvale og ble en utkant. På 1900-tallet framsto Sørlandet som et sjarmerende, men akterutseilt, sommerparadis. I senere tids levekårsundersøkelser kommer Arendal og Aust-Agder dårlig ut, og det kan være grunn til å stille spørsmål om de «seige strukturene» kan spores helt tilbake til disse vanskelige nedgangstidene for landsdelen.

Utstilling på KUBEN

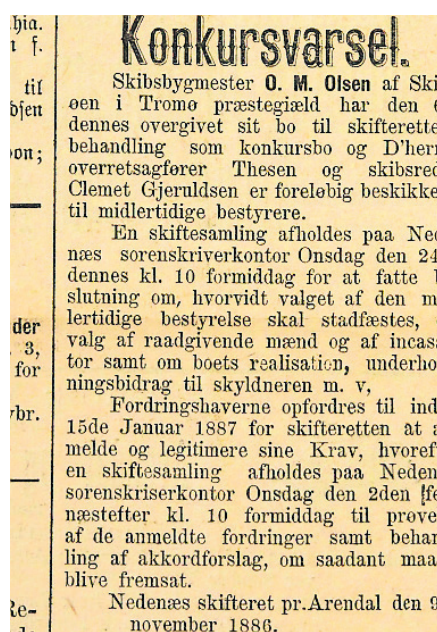
På KUBEN presenterer vi en visuell opplevelsesutstilling hvor vi viser mil-

og var en ideell plass for et sagbruk. Terneholmen Dampsag ble etablert av trelasthandler Ole i 1884. Han satte ned lønningene til sagbruksarbeiderne etter krakket, men måtte gi seg da han
Arkiv: KUBEN, foto: Løvfold.

Arbeiderpartiets stiftelsesmøte i august 1887 var en historisk begivenhet. Chr. Holtermann Knudsen og Carl Jeppesen (bildet), begge fra Kristiania, hørte til de toneangivende på møtet. Partiets første formann ble Anders Andersen, sagbruksarbeider på Strømsbu Sag & Høvleri.
Tegning: Tore Knutsen.

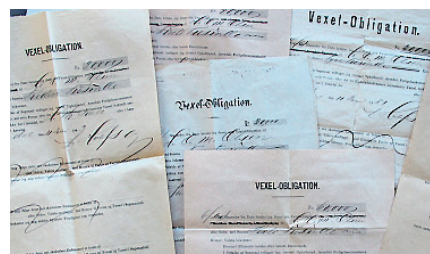

Avisene var fulle av annonser om konkurvarsler i høsten 1886 og vinteren 1887. Her skipsbyggmester Ole Martinus Olsen fra Arendals Avis, november 1886.

I 1885 bodde det ca. 300 industriarbeidere i Barbu, og det var Barbu som hadde flest fattige.

Arkiv: KUBEN, Franz Stockinger.

Vekselobligasjoner fra Axel Herlofson. Byen hadde et usunt økonomisk miljø i 1880-årene.

Utlånt av Finn Falck, foto: KUBEN

jøet i Arendal i 1880-årene, sentrale aktører og krakkets dramatiske hendelser og konsekvenser. De besøkende blir selv brikker i «Krakket-spillet» med eiendommer og firmaer i 1880-årenes Arendal.

Professor Erik Reinert gir innblikk i fenomenet økonomiske krakk og kriser i et videre perspektiv både i tid og sted gjennom en film i en ramme av Arendal by, kalt «Fragjeldskrise til jubelår». Og de besøkende kan selv holde flammende taler fra Losje Starkads talerstol.

I 1884, to år før krakket i Arendal, utga Alexander Kielland romanen Fortuna, som handler om høy og lav i en liten kystby, om fabrikken Fortuna og stedets banker som går konkurs.

Kielland var venstremann og en skarp kritiker av borgerskapet, klasseskillet og sosial nød. Vi har brukt hans levende skildringer for å illustrere krakket i Arendal, slik det også kunne ha vært opplevd her. De viser oss også at miljøet omkring krakket i Arendal var en del av samtidens forretningskultur. Ingen kan, som dikteren, få fram stemninger og levende beskrivelser av de dramatiske hendelser, de menneskelige prøvelser, relasjoner og følelser når alt er tapt. Disse er de samme, om det var da eller nå.

Hva var årsaken til krakket i Arendal, og hvordan kunne det skje? Var det omstillingen i forbindelse med overgangen fra seilskip til dampskip og dårlige tider innen skipsfarts-

næringen som var årsaken til krakket? Eller lå årsaken i vekselrytteri, svindel og et usunt miljø innen bankvesenet? Eller at gode tider endret seg til vanskelige tider? Om dette er det mange ulike meninger. Vi håper utstillingen og arrangementene omkring den kan bidra til interessante diskusjoner, flere spørsmål og mange synspunkter framover.

Kilder
Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN: samlingene personalia (PA-1435), foreningsarkiv (PA-1059) og forretningsarkiv (PA-1060).
Blichfeldt, Fredrik Emil. Revisionsindberetninger i Arendals Privatbanks og Axel Herlofsons Concursboer. Kristiania 1887.
Torsteit, Johs. G. Storsvindelen

bankkrakk og nytt politisk parti Arendal 1886-88. Arendal 2012. Ny utgave 2016.

Artikkelforfattere:
Hilde L. Austarheim, konservator NMF, Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN.

Karl Ragnar Gjertsen, konservator NMF, Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN.

I et historisk lys

● Under denne vignetten skriver historikere og andre fagfolk på Agder om spørsmål de brenner for.

● Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv, HIFO Agder og Agderposten.

● Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no